

В СВЕТА НА ГЕОРГИ КАРАСЛАВОВ

Стефан Коларов

Богато и многостранно е творчеството на големия наш писател Георги Караславов. Между излизането на неговата първа книга с разкази „Уличници“ и последното тритомно издание на най-голямото му епично произведение романа „Обикновени хора“ има половинвековна художествена дейност, изпълнена с търсения и открития, извисена от идеите на комунистическата борба и вярата в утрешния ден на народа. Интересна е биографията на повечето от художествените творби на изтъкнатия белетрист, показателна е изключителната им жизнена и художествена пълнота, разкрита със завидно майсторство. Писателят откровено споделя пътя на създаване на всяка от неговите книги — път мъчителен, труден, но увенчан с нови завоевания за нашата литература.

— Другарю Караславов, сега, когато сте автор на множество издадени книги, на десет тома Избрани съчинения, нека се върнем към началото, към първата ви книга и да проследим след нея как са излизали останалите Ви произведения. Разкажете как издадохте „Уличници“, как бе посрещната и оценена тази Ваша първа книга?

— Още като учител, както вече съм разказвал, аз написах и отпечатах свои разкази. Като студент също публикувах някои свои творби. И понеже тогава беше модно да се издават малки книжки с разкази и аз реших да събера тия свои ранни произведения и да ги издам на едно. Споделих тази си идея с Асен Бояджиев и Аврам Стоянов, редактори на синдикалния вестник „Единство“. Те ме окуражиха и даже ми предложиха да пиша, че книжката е издание на в. „Единство“, макар че нашите Независими работнически профсъюзи (НРПС) тогава бяха много бедни и не можех да разчитам на никаква материална подкрепа. Но за това ми помогна известният по-късно актьор Порфирий Велков.

Той и неговите сестри продали някакво наследствено място в Казанлък и Порфирий получи своя дял от около пет хиляди лева. От тях той ми даде четири хиляди, като едновременно с това писа на Александър Жендов, който следваше в Берлин, да нарисува корицата. Вече бях определил заглавието на бъдещата книга — „Уличници“. В събраните разкази се говореше за живота на сиромашките деца, сюжетите бяха детски, но те бяха предназначени и за възрастни. За един месец корицата пристигна — тя имаше не български облик, а берлински, но аз я приех.

Свързах се с моя съквартирант от гимназията Иван Бялков, който работеше като хюгист — специалист по телеграмите, които се изпращат печатно, в Плевен. Той преди това също печаташе разкази. В Плевен съществуваше известната на времето кооперативна печатница „Изгрев“, която имаше хубав печат и минаваше за евтина. Той влезе във връзка с печатарите там и ми съобщи, че на кола от 16 страници френски формат 74/100 искат 600 лева.

Аз се съгласих и му пратих ръкописа, който беше 48 страници, както и хартия, която купих от Сам Патак, евреин, собственик на книжарски склад. Складът се намираше срещу сегашния Театър на младежта. Беше грамадно помещение, пълно с топове хартия. Тук аз купих хартията и кориците. През февруари 1926 г. книгата, отпечатана в 1300 екземпляра, пристигна в София на моя адрес на ул. „Мосул“. Живеех точно срещу къщата на Сирак Скитник в дома на актьора Тодор Йорданов, на днешната ул. „Архитект Миланов“. До гората.

След това се обърнах към мои приятели за пласиране на книгата и разпратих на тях 500—600 екземпляра и те се отчетоха много точно. Останалите бройки продадох сам. И като се посипаха, най-неочаквано за мене, маса пари. Книгата струваше 15 лева, аз я пласирах по 10 лева. Върнах си дълга на Порфирий Велков, а с останалите пари — 5000 лева, изкарах до края на годината, тъй като бях вече студент и се издържах сам.

Първата рецензия — крайно отрицателна, почти ругателска, излезе във вестника на протестантите „Свят“ и бе написана от американския мисионер Р. Маркъм, редактор там. След Девети септември същият се оказа, че е бил резидент на американското разузнаване на Балканите. Тая рецензия извънредно много ме зарадва, защото тя ругаеше моята книжка за това, че е засегнала един много остър социален въпрос. После излязоха още някои рецензии и това ме окуражи.

— Вашите близки как оцениха това събитие в живота ви, как реагираха на вашата литературна изява с книгата?

— Изпратих от „Уличници“ един екземпляр на баща си в Дебър. Той изпаднал в ярост и в дома ни ме псувал, ругал ме и ми се заканвал. Но аз се издържах сам и нищо не можеше да ми направи. Един ден вървял към кафенето на селската кооперация в Дебър, на която счетоводител беше Димитър Христов, и там, по пътя, го видял свещеникът Илия Сталев, който стоял пред портичката на къщата си. Той беше културен човек и прогресивен, имаше чудесен глас. Поздравил баща ми. „Честито, бай Славе“ — му казал. Той го попитал какво му честити. Свещеникът казал: „Георги издал книга, ти трябва да се гордеш.“

Баща ми, макар и объркан, приел поздрава, а след това престанал да ме ругае и да се сърди.

От „Уличници“ изпратих екземпляр и на чичо си Динко в Инсбрук, Австрия, където тогава той следваше. Получавах от чичо си писма и той ме поздравя в едно писмо с издаването на моята първа книга и ми пишеше, че разказите му харесали и че аз имам дарбата да пиша.

Това мога да разкажа за първата си книга.

— Как издадохте следващия си сборник с разкази „Кавалът плаче“?

— „Кавалът плаче“ излезе като издание на библиотека „Зарници“, която редактираше Антон Страшимиров и в която библиотека той публикуваше главно свои произведения. Събрах печатаните си разкази във в. „Ведрина“ — излязоха 64 печатни страници. Ръкописът беше написан на ръка. Заглавието на книгата отговаряше на съдържанието — отзвук на Септемврийското въстание. Имаш едно пакетче от 10 екземпляра от тази книга, но след преврата на 19 май 1934 г. заедно с цялата моя документация моите родители и тях ги изгориха.

— В какъв тираж излезе „Кавалът плаче“, как осигурихте издаването ѝ?

— Тиражът на книгата беше две хиляди. Пак аз си купих хартия, книгата имаше 4 коли и за всяка кола платих по 500 лева. Аз вече си имах пари, платих две хиляди лева. Част от купената хартия остана и аз я дадох на Любен Велев, който издаде своята стихосбирка „Робия“. Него го грабна журналистиката и той не израсна като поет. Във в. „Ведрина“ печаташе много хубави стихотворения, а така също и във в. „Щит“, който се редактираше от Людмил Стоянов.

— А как се посрещна втората Ви книга?

— Книгата ми „Кавалът плаче“ се посрещна и от критици, и от писатели доста благосклонно. След това обаче, увлечен от полагането на изпитите в Агрономо-лесовъдния факултет през 1928, 1929 и 1930 г., аз не издадох нищо.

— Спомняте ли си кои се отзоваха с рецензии за „Кавалът плаче“?

— Общо взето, „Кавалът плаче“ се посрещна одобрително, с положително отношение и доколкото тогава са излезли някои рецензии, те бяха окуражителни. Не помня вече кои бяха рецензенти, но получих писма, в които читателите, на които бях пратил книгата си, сметнаха за нужно да ме поощрят, да ме похвалят. Положително беше и това, че книгата ми излезе в библиотека „Зарници“ като № 6 наред с книгите на многоизвестния тогава Антон Страшимиров.

— А как намерихте сюжетите на своите разкази, как избрахте заглавието на книгата?

— Отделни случки, които аз преработих в разкази, са ми разказвани, други аз сам съм проучил. Разказвах ми например за мъртви тела, хвърлени в Марица при потушаването на въстанието, за намирането на части от човешки тела в реката и това ми даде повод за разработването на отделни сюжети за разкази, които влязоха в „Кавалът плаче“.

Цялата книга беше една жалба за поражението през Септември 1923 г. и за жертвите, които дадоха комунисти, земеделци и антифашисти през тези страшни дни на борба и погром. Кавалът е най-популярният народен музикален инструмент и ми се струваше, а и сега ми се струва, че по-тъжни звуци и мелодии не може да издаде никой друг инструмент. После аз сам свирех на кавал, макар и несвършено и тромаво, но свирех с увлечение и главно за отмора, след тежка умствена и физическа работа. И сега имам в чекмеджето си горе кавал, но не мога да свиря, защото ръцете ми са схванати и вече се отучих.

Моя любим кавал, на който свирех, като живеехме на ул. „Лозенец“, синът ми го намерил и почнал да води сражение с парапета на външната стълба и го направил на парчета.

— Другарю Караславов, Вие започвате творческия си път със стихове, публикували сте много поетични творби, защо не издадохте стихосбирка, а започнахте със сборници разкази?

— Защото чувствавах, че стиховете ми са несвършени, не са дозрели, за да ги издам в отделна книга. Вътрешно се ориентирах към прозата, там намерих своите творчески възможности.

— А след двата сборника с разкази излиза вашият роман „Споржилов“.

— Да. През февруари 1930 г. се завърнах от Прага. Завърнах се обаче без ръкописа на написания от мене там роман, оставих го на един другар — Борис Стаменов Танчов, лекар, който след това ми го изпрати. През лятото го преписах на село и на следващата година той излезе като издание на библиотека „Релеф“ в две хиляди екземпляра и имаше 192 страници. Този път освен на читателите и критиците новата ми книга направи значително впечатление и на полицията. Романът беше конфискуван, като иззеха 400—500 екземпляра, а останалите аз ги скрих и ги пласирах. Срещу мене беше заведено и дело, но до съд не се стигна.

Укривател на романа беше Никола Въжаров — първият кмет на Кюстендил, синът му Марин Въжаров беше журналист, но умря от сърце малко след Девети септември.

— Бихте ли разказали как се роди замисълът за написването на „Споржилов“, откъде взехте сюжета му, кои са прототиповете на героите?

— Романът „Споржилов“ се роди под напора на моите преживявания в Прага, когато аз работех в строителството в предградията Споржилов. След като ме уволниха, веднъж, към края на октомври, аз реших да отида да се видя с другарите. Когато отидох, не ги намерих — всички бяха уволнени. Когато се

връщах, в една близка гора наблюдавах ловна хайка, в която участваха явно богати хора. Всичко това много ме натъжи, мислех си за трудностите, за бедността. В Прага срещнах Йосиф Покорни, главния герой на моя роман. Разговаряхме.

На другия ден, в час по земеделско машинознание, се опитах да опиша това, което ме вълнуваше от срещата с Покорни. После неусетно изплува и образът на Юлиус Бяно, когото обичах като брат. Написах страниците за сребърното часовниче, така се оформи първата глава. Разбира се, аз просто исках да разкажа за това, което ме вълнуваше, не съм си поставял никаква задача да пиша роман.

Но постепенно моите спомени се преливаха, следваха глава след глава, докато завърша „Споржилов“ едва на 21 януари 1930 г. При второто издание съкратих някои политически остарели моменти. . .

— А откъде дойде замисълът за написването на втория ви роман „Татул“, другарю Караславов?

— Замисълът дойде от моето разбиране за пораженията, които носи частната собственост, и аз търсех само някаква случка, която да ми послужи за разкриването на тия поражения, за тяхното гибелно въздействие върху човека. Случката дойде почти случайно. Веднъж, вече не помня по какъв повод, майка ми ми разказа, че се е тровила с татул при едно лечение. Били ѝ препоръчали да пие татул. Когато тя ми говореше за себе си, разказа и за вуйчо ми Кольо Застругов, брата на баба ми, когото неговата снаха се опитала да отрови, като му сипала татул в кафето. После за разпитах вуйчо си у дома. Така постепенно се изясни сюжетът на бъдещия роман.

— А как протече самият процес на писането на романа, какви други материали използвахте във вашата работа?

— Писането на „Татул“ протече много тревожно и вълнуващо. През всичкото време аз не само изживявах състоянията на героите, но и трябваше да направя нови проучвания. Прочетох всички съчинения, в които се говореше за еуфоричните отрови. Слушал бях като студент много внимателно лекциите на проф. Асен Златаров за тези отрови. По същото време прочетох и една френска книга от около двеста страници, като използвах речник. Много време минах с тази книга. Аз имах и познат лекар д-р Кръстю Пенчев, с който се консултирах.

— Ваш приятел?

— Запознах се с него, когато се разболях от перитонит. Той беше комунист, другарите ми казали за моето боледуване и един ден той дойде у дома. Прозорецът беше отворен и той отвън още се провикна: „Какви са тия перитонити по пролетарските писатели?“ Нареди да ме откарат в болницата на Червен кръст и след това ми стана домашен лекар. Дъщеря му Мариана Пенчева работеше във Външния отдел на Съюза на българските писатели. Синът му Димитър Пенчев също е лекар, завърши медицина в Букурещ.

Та доктор Пенчев беше мой съветник по влиянието и действието на татула върху човешкия организъм — за състоянието на отравения от татул, което аз сравнявах със сведенията, които ми дадоха майка ми и вуйчо ми, които са били тровени с татул. Използувах и една народна песничка: „Татул ли си яла, та си полудяла. . .“ В нашето село я пееха. Знам, че на времето момите вземаха по съвсем малка доза татул, за да се разширяват зениците им и очите им да изглеждат по-красиви.

Като имах пред вид случката с моя вуйчо, аз я измених в сюжета, като тук снахата става жертва поради собственическите страсти на свежървата. Запомнил съм, че когато стигнах до отравянето на Тошка, нервите ми не издържах и за един месец оставих всякакво писане, докато да го изживея.

— А колко време писахте романа?

— Писах го малко повече от две години. Започнах да го пиша в квартирата си на ул. „Лозенец“ 10.

— И в какъв размер беше?

— Бях намерил едни листа голям формат. Като го преписах на машина, излезе 80 страници.

— Защо избрахте именно взаимоотношенията между снаха и свекърва, за да разкриете основната си идея?

— Защото тези взаимоотношения бяха много характерни. Наблюдавал съм ги през цялото си живееие на село. След Девети септември, когато снахите започнаха да работят в текезесетата, отношенията се обърнаха, властта в семейството премина в техни ръце. Но преди това свекървите командуваха.

— А как избрахте името на Мариола, има ли тя жив прототип?

— В нашия край има много Мариоли, само че там казват Марьола. Така че това не беше трудно. Марьола е събирателен образ, в него съм дал образите на тези възрастни селски жени, които многократно съм наблюдавал, тяхното поведение, манталитета им.

— А Тошка има ли прототип?

— Тошка също е събирателен образ, взел съм много такива типични случаи за бедни снахи, които стават жертва на алчността на свекървите. Разбира се, отначало съм имал пред вид конкретна снаха, но от чертите на прототипа едни съм взел, други коренно съм изменил.

— А останалите герои в произведението?

— Минчо и Иван са извлечени от цялата наша действителност. В лицето на Минчо исках да покажа как комунистът влияе и след смъртта си на своите съселяни и приятели. Личната драма исках да осмисля чрез конкретни социално-политически проблеми.

— Как стана издаването на „Татул“?

— Издаде го Добромир Чилингиров, синът на Стилиян Чилингиров. Издаването му се намираше в родния му дом, недалеч от бившата Работническа болница, сега ИСУЛ. Аз бях още неизвестен писател, не можех да разчитам на други авторитетни издателства и затова го дадох на Добромир Чилингиров, с когото бяхме приятели.

— Как беше оценен вашият роман?

— Помня, че като го дадох в цензурата на Любен Петров, той много го хареса и ми каза: „Давай ми само такива романи, ще ги пускам без всякакви забележки!“ След Девети септември той работи във филателията.

Първите отзиви от всички среди бяха добри. Писаха много критики за романа. Например Георги Константинов, също Тодор Павлов се отзова положително. Рецензия за „Татул“ бе публикувана даже във в. „Слово“.

Партийната критика посрещна „Татул“ на нож. Срещу романа пръв се обади Челкаш, след това Ангел Тодоров. Марко Марчевски издаде една литературна енциклопедия, в която писа, че поради пресилен психологизъм романът бил слаб.

— След „Татул“ още по-голямо впечатление прави романът Ви „Снаха“, който излиза през май 1942 г. — четири години по-късно.

— И романът „Снаха“ бе написан все в тая връзка с моето разбиране за зловредното влияние на частната собственост.

— Как се породи замисълът за тази книга, откъде дойде основната нишка на сюжета?

— Помня, че един ден на село аз бях на чардачето на хамбара и с тесла режех тикви за храна на добитъка. У дома дойде познат селянин от съседно село и аз го закачих, защото беше много омърлушен. „А бе, преди десет години мое момченце изчезна и, казва, търсихме го, търсихме го, не можахме да го намерим и ние вече го забравихме, а ето че сега ме викат да давам показания. На един

нашенец снахата, като се скарала със свекъра си, съобщила в полицията, че той е убиец на момчето ни.“ Аз се заинтересувах след това за случая. Това беше през 1925 г. Значи момчето е било убито през 1915 г. в гората, за сечене на дървета в чужда кория. Аз в романа пренесох случката на царевична нива.

— Значи сте носили замисъла за романа повече от десет години.

— Така е. „Снаха“ започнах през 1939 г. и има седем варианта.

— А как избрахте основния герой Тодор Юрталана, неговото име?

— Имената на героите си аз избирам според месторождението, според занаята им и манталитета, според общоизвестността на имената.

Юрталан е турска дума, значи собственик на дворни имоти. Юрт на турски значи двор. В нашето село Дебър е имало фамилия Юрталановци, в течение на времето обаче поради липса на мъжки рожби това име изчезнало. Останал само един кладенец — Юрталановият бунар, който се намира на 4 км от селото на изток и на 50—60 м на север от Цариградското шосе. Понеже Тодор Юрталана е отрицателен герой по същество, аз исках да взема такова име, което да не съвпада с други имена по нашия край и така да не дам повод на едноименниците да ме съдят за това, че аз съм ги злепоставил чрез техните имена. Освен това фамилното име на Юрталана съвпада по смисъл с неговата жажда за имоти и богатства.

— Има ли прототип вашият герой, другарю Караславов?

— Има прототип и точно е обрисван. Дори физически обрисовката съвпада. От нашето село е, но не мога да кажа неговото име.

— А образът на Севда измислен ли е или имате прототип, също така изборът на нейното име как стана?

— Изборът на името ѝ не е случаен. По нашия край също има много Севди, освен това смисълът, който носи това име, съвпада с трагичната съдба на героинята. Тя също има жизнен прототип, от нея съм взел физическото описание на героинята. Тя е още жива, вече е над 80 години, живее в Дебър. Разбира се, от своя прототип аз вземам определени черти, но чертите на характера както на Юрталана, така и на Севда, са събирателни, аз съм търсил типизацията, плътното и ярко очертаване на техните образи.

— А това Казълбашеви като име откъде взехте, значи ли нещо?

— Казълбашите — това са били турски хайти, като име го има в нашия край. Тези герои също имат прототипове. От рода днес има още живи.

— Как се посрещна излизането на „Снаха“?

— Появиха се рецензии във всички буржоазни вестници и списания, включително и в сп. „Златорог“. За романа във „Вестник на жената“ писа Владимир Василев. . . А имаше и критични оценки, вече ви казах, че Тодор Павлов нарече „Снаха“ кулашки роман.

— „Снаха“ получава и известна литературна награда, която предизвиква доста голям шум, спомням си, че съм чувал противоречиви оценки за този факт. Бихте ли разказали за това?

— Обадиха ми един ден, че получавам наградата „Веселина Дервентска“, това беше частна награда от 30 хиляди лева, но се смяташе за най-голямата литературна награда тогава. Даваше я д-р Михайлов, известен адвокат-социалист, в памет на ранопочиналата си съпруга. С тази награда голяма гюрултия се вдигаше. В случая с мене аз я приех като частна награда от един социалист. Понеже се вдигна голям шум от някои реакционни журналисти, че наградата се е присъдила на комунист, на следващата година наградата получи Димитър Талев за един много слаб роман „На завой“. Той тогава минаваше официално за представител на буржоазната литература, макар че след Девети септември със своите романи той доказва дълбоката си народностна същност като голям български писател.

— А как стана връчването на наградата?

— Бяхме поканени заедно с жена ми на вечеря в известния на времето Юнион-клуб, той се намираше на празното място, което е сега срещу академичната книжарница в София на ул. „Раковски“, зад Народния театър. Това беше най-известният ресторант в столицата, където се хранеха дипломати, прочути богаташи и влизането там ставаше само със специални пропуски.

На вечерята присъствуваха членовете на журито, освен д-р Михайлов — Владимир Василев и Йордан Бадев, около петнадесетина души, сътрудници на адвокатата, имаше и една жена — Божинова.

— А какъв беше отзвукът за награждаването Ви сред широките читателски среди, как бе приета наградата сред писателите-комунисти?

— Тогава тази награда беше приета като награда за нашата комунистическа литература.

А малко след това, когато живеех вече на ул. „Цар Крум“, един ден се позовли. Аз се показах на терасата и долу гледам един разсилен, който попита: „Има ли тука някой Георги Караславов?“ Извика ме долу и ми връчи 20 хиляди лева — наградата на академията, която ми се присъжда по доклад на Елин Пелин за романа „Снаха“.

Издателят П. Чолчев ми брой тогава 22 хиляди лева, като скри една част от тиража и го пласира, без аз да знам.

— А как протече процесът на писането на „Снаха“?

— Процесът на писане беше по-спонтанен, имах и по-голям писателски опит. При това, когато излезе „Татул“, получих един съвет от Симеон Радев. Той ми каза: „Не злоупотребявайте с репликата, в „Татул“ тя превишава общоприетите норми за употреба на разговорна реч!“ И тогава аз преписах „Снаха“ още един път, за да редуцирам репликите.

— Другарю Караславов, в книгата си „Незавършени разговори“ Симеон Султанов публикува задълбоченото си изследване върху историята на Вашите два романа „Татул“ и „Снаха“, спира се на творческия процес, като разглежда запазените варианти. Той изтъква, че Вие започвате тези произведения като разкази, които след това прерастват в романи. Вие наистина ли сте смятали да създадете разкази по намерените сюжети и после в процеса на работата сте потърсили жанра на романа като най-подходящ?

— И „Татул“, и „Снаха“ са замислени като романи. Аз излязох от идеята след дълги наблюдения над селото и града, че частната собственост е главната причина за нещастията на хората в буржоазно-капиталистическия свят. Това ме накара да търся сюжети. Замислих да напиша поредица от романи — четирилогия.

— В тези години Вие превеждате романи от Алексей Толстой, Иля Еренбург, пишете статии за романите на Фадеев, Шолохов. Можем ли да смятаме, че тези автори със своите произведения са Ви повлияли във Вашите творчески замисли?

— Трудно е да се каже. Мисля обаче, че почти нищо общо няма. Аз замислих битови романи, в които да дам израз на моите наблюдения, да разкрия сложните социални конфликти чрез човешките драми и най-напред започнах да пиша романа „Пепелище“...

— Доколкото знам от Вас, този роман е бил готов?

— Да, аз го бях написал и започнах да го поправам, но тъй като бях под постоянно наблюдение от полицията, ръкописа криех в една овча кожа. Не бях предупредил обаче моята жена и тя, като почиствала, изхвърлила овчата кожа в боклука и вече не можах да го открия.

— Бихте ли разказали сюжета на този загубен роман, кои бяха Вашите герои, къде става действието?

— Сюжетът е следният. Двама братя ковачи живеят и работят заедно в един дом. При раждането на син на по-големия брат Иван майката умира. Тъй като малкият брат Павел няма деца, неговата бездетна стопанка приема новороденото бебе като свое и го гледа с извънредно големи грижи. Детето расте, родителите му се радват, но истинският баща, по-старият брат, заболява тежко, от работата в ковачницата очите му се повреждат и зрението му отслабва. Затова Павел взема за свой помощник едно 15—16-годишно момче за чирак. Момчето е сирак, то работи и учи занаят при двамата братя.

Постепенно за мен главен герой в романа обаче става синът на Иван, осиновен от Павел, чието име беше Данаил, но галено му казват Дано. Като става 17—18-годишен, Дано заболява от туберкулоза и двамата братя и стопанката изпадат в паника. Почват да търсят лекари и лекарства, но положението на болния се влошава. Малкият брат оставя чирачето и големия си брат в ковачницата, а той с Дано тръгва за курорт.

Помня, че описвах пътуването по жътва в полето. Давах една картина на разгара на жътвата, някои жътварски песни. Двамата пътници ношуват в Асеновград, в един хан, и там Павел разпитва къде да заведе Дано, за да бъде излекуван. Съветват го да го заведе в с. Проглед, това е на Янтай Кавалов селото. Така и става, но и курортът не помага. Връщат се в село и вече потърсват помощта на знахари. Прочут знахар в селото е един хитрец Стою Писура. И тук описвах предприетото лечение от Писура. Според него стопанката трябва да омеси погача и с буца сирене и тази погача да заведе болния на определено място в полето, където Писура го подлага на своите лъжливи процедури. На една драка той закачва конци, които са изтръгнати от пояса на момчето, също така прави някои процедури с погачата и сиренето и при даден знак той казва на Дано да бяга към селото, без да се обръща назад, и по този начин болестта щяла да избяга от него. А през това време Стою Писура разчупва погачата и сиренето, изяжда част от тях, а останалото прибира в торбата и се завръща в селото. Но и това не помага на болното момче и то умира от туберкулоза.

Двамата братя и стопанката са съсипани, те са похарчили всичките си пари за доктори, лекарства и курорти. В семейството настъпва дълбоко униние и скръб. Стопанката, която жали като собствено дете мъртвия, непрекъснато плаче, бащата Иван изпада в една полудрямка и с домоткана кърпа бърше полуслепите си насълзени очи. Ковачницата е занемарена. Там само чирачето, доколкото вече е възможно да се работи, се мъчи да върне благосъстоянието на двамата братя.

Павел също се върти в ковачницата, но работата не му спори. Той наблюдава как чиракът възмъжава, вече е ергенин — здрав и силен и у него се поражда ревност. Без причина един ден той нарушава своя помощник и го изгонва. Момчето напуша къщата на двамата братя и заминава за града, където постъпва на работа в склад за обработка на тютюн и с това романът завършваше.

— Откъде идва заглавието на романа?

— От семействата на двамата братя остава едно пепелище, изгарят всички надежди и радости. Всичко това идва от частната собственост, тя е причинителят на мъки и страдания.

— Другарю Караславов, а след това не правихте ли опит да възстановите произведението, да го напишете отново?

— Правих опит, но ръката ми просто не искаше да пише. От опита ми нищо не излезе. А подготовката за писане на „Пепелище“ ми отне доста време. Аз трябваше много пъти да наблюдавам в една ковачница как се работи в нея.

— Откъде взехте сюжета?

— Сюжета взех от Дебър. Героите имаха своите прототипове.

— Как се развиха събитията около написването на четирилогията?

— След това написах „Татул“, „Снаха“ и започнах романа „Машеха“.

— Дълги години Вие споменавате и за този роман. Какво е сега положението с него?

— Имам нахвърляни някои работи. Даже преди да отида на операция през 1975 г., започнах да го преписвам. Първата страница е готова...

— Бихте ли разказали какъв е сюжетът на „Машеха“?

— Сюжетът е пак от Дебър. В центъра му стои конфликтът между амбициозната свекърва и снахата, която за втори път се е оженила за нейния син. Чрез своя втори съпруг тази снаха се мъчеше да облагодетелствува доведената си дъщеря. Развързката беше трагична, защото загина доведената дъщеря, нежна и красива девойка. Случката, която аз познавам от нашето село, значително е обогатена и променена, в романа тя ще претърпи редица корекции с оглед на неговото цялостно идейно-художествено развитие. Но не искам повече да Ви разказвам за този роман, тъй като, първо, всеки сюжет в процеса на писане претърпява своите изменения, и, второ, ако Ви разкажа случката, може някой автор да я използва.

— Другарю Караславов, освен „Пепелище“ и „Машеха“ имате ли други произведения, които да са били започнати и да не са видели бял свят. Спомням си, че Георги Константинов споменава за една Ваша повест, която не сте довършили?

— Става дума за повестта „Параклисът на св. Пантелей“, която написах, но не я издадох. Листата ѝ се разпиляха. Не я харесвах, просто, като я завърших, исках да я преработя, но се увлякох от други теми и сюжети и тя така пропадна.

Още като ученик написах една повест, която се казваше „Тракиецът“. За прототип на главния герой в нея имах калеско ми Найдено Люхов. И тя се изгуби. Беше несполучлива.

— Изобщо ли след това не използваште мотивите, образите от тези незавършени произведения, не се ли връщате при други ваши творби към техните сюжети?

— Може да се каже, че в „Обикновени хора“ нещичко съм използвал като мотив, като отделни черти на даден герой, но не съм вмъквал части от конкретния текст.

Аз като студент написах един роман и го занесох на Антон Страшимиров да го прочете. След една седмица отидох да го питам какво му е мнението. Той ми върна ръкописа, от който първите три страници бяха зачертани на кръст, и тогава ми каза: „Не така, Гец. Не така, мойто момче, така не се пише.“ Аз го попитах как се пише и той ми отговори: „Като напишеш нещо, заключи ръкописа в чекмеджето си, остави го една година и след това го прочети отново. Тогава ще разбереш защо не се пише така.“

Сюжетът на моя роман беше малко измислен. Целият роман се бях стремил да бъде изграден върху психологическа основа. Описвах какво преживява един агент-провокактор и какви са взаимоотношенията му с хората, с които той е бил принуден да живее. Но цялата ми творба като художествено произведение беше доста несигурна и след това пропадна някъде.

— Страшимиров ли започна да ви нарича най-напред Гец, другарю Караславов?

— Пръв започна да ме нарича Гец моят приятел и съученик Иван Бялков. А после, като дойдохме тук, в София, той написа разказ за мене — „Другарят Гец разказва“. Не си спомням къде излезе, в сп. „Наковалия“ или във в. „Ведрина“, и оттогава всички започнаха да ме наричат така.

— А как преценявате тези Ваши несполучливи опити в прозата?

— Несполуки може да има всеки писател. Нужно е обаче в процеса на работата той да почувствува сам силата на това, което пише. Аз, когато пиша, не

мога да измислям, да съчинявам. Дори нямам ли зрителна представа за това, което пиша, спирам, защото не мога да продължа. Опитах се например да опиша срещата на Йордан Милев с Ленин в Женева, но в Женева не отидох и нищо не излезе. Не може да се пише само по настроение, трябва да се познава това, за което се пише, да се чувствава неговата същност и дълбочина. И оттук започва майсторството на художника.

— Наред с вашите успехи в областта на разказа и романа Вие имате завоевания и в още един белетристичен жанр — повестта. Разкажете творческата история на „Селкор“, повест, която на времето получава много висока оценка. Как се породи замисълът за нейното написване?

— Аз бях редактор на в. „Поглед“, както знаете, и получавах много дописки от цяла България, от най-различни хора. Веднъж получих полуграмотно написан ръкопис на листа от тетрадка с редове. Пишеше ми ратай от Бургаско, ако сега не се лъжа, като разказваше как аргатувал на един чорбаджия и той го излъгал. Не си спомням името му. Но като започнах да пиша „Селкор“, аз му измислих името Казака. В нашата махала в Дебър има Казаците. Също така в нашия край на шейната за впряг зимно време викат казак. И това име ми се видя интересно и го взех за главния герой, когато започнах да работя над повестта. Писах, преписвах и за около година, а може би и за повече ръкописът беше готов.

— Дадохте ли го на някой да го прочете?

— Ръкописа на „Селкор“ най-напред го дадох на Александър Бурмов. Той ми беше съквартирант, когато живеех на ул. „Лозенец“ № 10, срещу осми полицейски участък. Улицата започва от лозенската баня, а къщата, в която наехме квартира, се намира от дясната страна, като се отива на юг. Хазиянът ни Никола Чапанов живееше на друго място. Имаше две стаи и кухня. Бурмов живееше в една от стаите, а аз с жена ми и Слав живеехме в малка кухничка и стая.

Преди Бурмов в неговата стая живя Валентин Арсениев. Него го доведе Христо Радевски. Арсениев бил в едно белогвардейско общешитие за студенти, там се скарали в един диспут за Съветския съюз и го изгонили на улицата. После той се ожени за Кира Пехливанова, преведе много книги на български от руски.

А по-късно, след Бурмов, в тази стая дойде да живее Цветан Драгнев — журналист и преводач от немски език. С Цветан бяхме арестувани заедно в Дирекцията на полицията във връзка с арестите на ръководителите на БОНСС. След като излезе от Дирекцията на полицията, Цветан Драгнев нямаше къде да отиде, стаята беше празна и аз го доведох с мене.

— Откъде се познавахте с Александър Бурмов?

— С Бурмов се познавах от редакционната работа. По едно време той беше отговорен секретар на „РЛФ“ и лежа в Централния затвор. Той потърси квартира, аз му казах, че при мене, където живея, има свободна стая, и така станахме съквартиранти.

— Какво беше мнението му, когато той прочете „Селкор“?

— Оценката му за „Селкор“ беше много добра. Той беше експедитивен човек и находчив и даже намери издател — фотографа Асен Кънев. Двамата уговорили да открият издателство, като започнат своята съвместна дейност с издаването на моята книга. Издателството наистина започна със „Селкор“, но и завърши със „Селкор“. За помещение послужи фотографското ателие на Кънев на ул. „Мария Луиза“, сега „Георги Димитров“.

— Имате ли проблеми около издаването на книгата, как се посрещна тя от читателите?

— Повестта се печаташе много нормално, много спокойно и беше сполучливо оформена с корица, която рисува Александър Жендов. Тиражът беше две хиляди.

Книгата пласирахме аз и издателите. Посрещаше се добре. Тук, разбира се, аз говоря за нашите читатели, за нашите критици, а не за тези от другия лагер. След това полицията потърси да я конфискува, но непродадените екземпляри ние ги укрехме.

„Селкор“, доколкото имах сведения, се четяла просто семейно, един чете, а другите слушат. Това ми разказваше един другар, който беше от вакарелските махали, които са около София, на Цариградското шосе. Оттам идваха слугините на столицата.

— Когато разказвате за Димо Казака, другарю Караславов, имаште ли пред вид конкретно лице или това е събирателен образ, вдъхновен от получената дописка до „Поглед“?

— Образът на Димо Казака има конкретен прототип от нашето село. Аз като бях малък, той беше ратай в Дебър и го помня много добре. И като станах ученик в гимназията, той беше още в село, беше още ергенин. Здрав, набит и мисля, че едното му око беше повредено. Помня го и като войник през Първата световна война. Впечатленията ми от неговия образ бяха много трайни. Той се ожени по-късно в някакво друго село и не знам каква е съдбата му по-нататък.

Докато Деян е събирателен образ. Наблюдавал съм много чорбаджии и съм съчетал различни елементи от наблюдавани от мен типични сценки из живота им. Така съм създал неговия образ.

— Кои събития послужиха за сюжета на повестта „Танго“, как се роди замисълът за нейното написване?

— Помнех случая от Сливница, когато три момчета-ремсисти от съседно село бяха докарани в 25-и Сливнишки или Драгомански полк. Заловили ги при прерязването на германски кабел. Командирът на полка полковник Монеv, известен през Септемврийското въстание като черния капитан, който е убил стотици хора във Фердинандско, днешния Михайловградски окръг, разстрелва трите момчета и ги заравят в торището на полка. Това става през 1942 г. Когато жена ми беше на работа в Сливница и аз ходех при нея там, всички разказваха за този случай. Беше публична тайна.

А след това познат адвокат — Аспарух Иванов, ми разказа за един прокурор, струва ми се, главния прокурор на София или на цяла България, нещо подобно. Той ми разказа как прокурорът при една вечеря, където била неговата любовница, дал нареждане, за да се покаже герой пред нея, да обесят същата нощ трима млади комунисти в Централния затвор.

Тези два случая аз ги използвах, като обмислях повестта.

— Когато изяснихте сюжета, бяхте ли определили жанра на бъдещата си творба, при какви условия я писахте?

— Предварително бях определил жанра. Писах може би повече от година. Тогава аз бях на работа в Народния театър. Аз работих много мъчно „Танго“. Защото имах големи главоболия в театъра с артисти, режисьори, художници, администрация, а вечер, като се приберех в къщи, гаснеше електричеството и аз си взех тогава машинката и пишех в Народния театър, тъй като там имаше постоянно осветление. И може да се каже, че „Танго“ е написана в Народния театър. И това беше всичкото, което написах през тази година, няхах никакво време.

— Кога беше публикувана повестта? Как я издадохте?

— Когато бях готов, я дадох в редакцията на сп. „Септември“. Мина се доста време и отидох при главния редактор Стоян Каролев. Той ми каза, че е дал повестта на Петко Буюклиев. Петко Буюклиев ме прати при друг редактор, той пък при друг. Оказа се, че никой не я беше чел. Докато най-последен един от писателите, който работеше в „Септември“, ми каза: „Аз реших, че не съм по-голям

белетрист от Караславов, и изпратих „Танго“ в печатницата. Нямаше какво да я чета.“

И така „Танго“ излезе в сп. „Септември“. Посрещна се много радушно и от читателите, и от критиката.

— Трите момчета Йордан, Иван и Борис имат ли прототипове, другарю Караславов?

— Тримата осъдени младежи нямат конкретни прототипове. Създадени са по мои впечатления от други герои, участници в съпротивата.

— Оригинално е името на Хаваджиева, може да се каже, че нейният образ е нов във Вашата белетристика?

— Хаваджиева идва от турската дума хава — време. Казват: „Хавата е добра.“ Времето е хубаво. Името просто си го измислих. А героинята, която описвам, познавах много добре от времето след Девети септември. Беше красива, точно както съм я описал, фина жена, елегантна, с много изразително лице и с чудесен стан. Виждал съм я в София и даже веднъж, съвсем неволно, присъствувах на един разговор, в който тя участвуваше. Помня, че за един 7 ноември Минчо Нейчев, председател на Президиума на Народното събрание, ни заведе една група писатели в Русе и, както бяхме на трибуната, аз съзрях истинската Хаваджиева, когато тя мина с манифестантите, и тогава я видях за последен път. В тия първи години след победата на революцията много поддръжници на хитлеристите, техни слуги, отидоха в разни малки селища и градчета и се укриха. Напуснаха София. Моята героиня беше измежду тях.

— Силно сте пресъздали Йоргов. Изследвахте ли допълнително материалите около прокурора, за който ви разказва Вашият познат?

— Собствено името му беше Гьоргов, но аз малко го измених. Използвах само това, което ми беше разказано. А за образа на Каев имах пред вид един от софийските търговци-милионери, които просперираха по времето на Втората световна война — Тевекелиев. Той беше много голям търговец, чиито магазини и днес са запазени на бул. „Александър Стамболийски“. Той е започнал като количкар, продавач на зарзават, но бързо се замогна и стана милиардер. Започна да открива магазини.

— Другарю Караславов, излизането на „Селкор“ е свързано и с голям съдебен процес срещу Вас. Бихте ли разказали за кои свои произведения сте били съден, как протичаха заведените срещу Вас дела?

— Да. Най-напред ме съдиха за повестта „Селкор“. Това беше след деветнадесетомайския преврат. Знам, че беше зимно време. Васил Александров знае точно кога се гледа делото. Той е изследвал много документи от това време.

В къщи, на ул. „Лозенец“ № 10, дойде един детектив, ние тъкмо обядвахме. Той никак не приличаше на полицаи, аз го взех за някой сътрудник на нашите издания, защото тогава много често ме търсеха познати и непознати в къщи. Пита за мене. Аз се представих. Тогава той ми каза: „Викат Ви в Дирекцията на полицията!“ Помолих го да ме почака да се наобядвам, той излезе, имахме малко коридорче до кухнята, и като се наобядвах, облякох се и тръгнахме. Отидохме в Дирекцията на полицията при началник-бюро „Преса“ Златанов. Почна да ме разпитва кога и как съм написал повестта.

— Нямаше ли цензурски преглед, когато подготвихте ръкописа за издаване?

— Преди 19 май 1934 г. нямаше цензура. Златанов, като приключихме разговора, ме задържа. Предаде ме на един полицаи, който ме заведе в Окръжния съд, а оттам същият полицаи ме закара в VI участък и ме бутнаха в един кауш с криминални престъпници. За преживяното там аз съм разказал в „Седмо отделение“.

После заведоха дело срещу мене. Обвинител беше прокурорът Георгиев, много глупав и прост човек, а председател на съда — Хаджиставрев, стар бур-

жоазен магистрат. Както разбрах по-късно, предварително било решено да ме осъдят по ЗЗД и да отида в затвора.

Адвокати ми бяха доктор Нисим Меворах, бащата на Валери Петров, и един млад адвокат, мой приятел и литературен критик Лазар Панов.

— За него Вие вече говорихте. Той е редактирал списание „Арена“, в което сте сътрудничили, но тогава не можахте да си спомните името на списанието.

— Точно за него става дума. Беше много запален литературовед. Статии от него има във в. „Ведрина“. Много способен адвокат беше, комунист, прогресивен. Преди да умре, аз ходих няколко пъти при него. Той заболя от левкимия.

— Как се развиха събитията в съда?

— Делото започна в 8 часа сутринта и с малка почивка продължи до 8 часа вечерта. Трая двайсет часа. Меворах накара целия съд непрекъснато да прави отстъпки от обвиненията срещу мене. Отначало Георгиев казваше, че аз не съм никакъв писател, а подставено лице и отговорен редактор — комунист. И отгук започна атаката си д-р Меворах. Той цитира откъси от рецензии и статии за мене от литературни критици, но не комунисти, цитира и отзиви за мене в чуждия печат. Това изплаши монте съдии и прокурорът Георгиев започна да казва: „Достатъчно. Ще го оправдаем!“, но адвокатът продължи речта си докрай.

Когато започна своята защита Лазар Панов, го прекъснаха. Беше вече тъмно, съдът се оттегли на съвещание, за да реши каква присъда да ми тегли. Тогава д-р Нисим Меворах ми прошепна: „Аз ще отида да ти напиша присъдата, защото, каквито са глупави, току виж, теглили ти някоя условна присъда!“ И наистина ме оправдаха без всякаква присъда.

— Съдили са Ви, доколкото зная, и за друга Ваша книга — „Изчадия адови“. Бихте ли разказали и за този процес?

— Да. Малко след делото за „Селкор“. През 1932 г. аз написах разказа „Изчадия адови“ и го издадох като отделна книжка в библиотека „Безбожник“.

— Кой я издаваше тази библиотека, другарю Караславов?

— Тая библиотека я издаваше Трифон Паров, той беше много запален публицист. Брат му Стефан Паров откри своя книжарничка на ул. „Нишка“, сега „Найчо Цанов“, и там продаваха и книгите от библиотека „Безбожник“. Трифон Паров издаде много книги в тая библиотека. Той имаше и много свои настоятели в цялата провинция и прашаше излезлите книги, затова те се разпродаваха много бързо. Така полицията не можеше да ги хване.

Паров страдаше от костна туберкулоза, куцаше. По-късно, за да не го арестуват и пратят в затвора, той избяга в Париж и там умря.

Аз досега не съм прочел нито една дума за Трифон Паров и за неговата дейност, макар че той има големи заслуги за нашето антирелигиозно движение. Той издаде много книги в своята библиотека, която беше много прогресивна на времето си.

— Вашата книга предизвика ли остра реакция, какъв ѝ беше тиражът?

— Тиражът на „Изчадия адови“ беше три хиляди. Голям тираж за онова време. Тогава много отрицателна статия срещу мене излезе във вестника на Александър Цанков „Демократически сговор“. Тогава имаше два вестника с едно и също име „Демократически сговор“. Единият беше на Андрей Ляпчевото крило от партията, а другият — на крилото на Александър Цанков.

За „Изчадия адови“ процесът не беше така шумен и не продължи повече от един ден. Там накрая ми дадох думата и аз държах една половинчасова реч, като казах: „Ако трябва да бъда съден за антирелигиозна книга, то най-напред трябва да бъде осъден моят учител Елин Пелин!“ После ме оправдаха.

— А кой адвокат Ви защитаваше, другарю Караславов?

— Адвокат ми беше Лазар Панов.

— Антирелигиозен мотив има и в повестта Ви „Параклисът на св. Петър“. В тази повест е характерно и името на Аврадалията. Какво значение има то?

— Турско име, но не знам точното му значение. При моето пътуване с дядо веднъж за Асеновград, за да продадем едно муле, помня, че като стигнахме едно място от пътя, моят дядо ми каза: „Ей така Аврадалията, като удари три сопи на глухонемия, и той прохортува, майка му мечка!“

Аз тогава не обърнах много внимание на това, което чух. По-късно за тоя глухоням научих една истинска случка и именно нея съм описал в повестта „Параклисът на св. Петър“. Тази случка ми я разказаха мои съученици от Борисовград. Не помня вече кои бяха, но случая го описях такъв, какъвто го чух.

Най-напред аз публикувах повестта под името „Измама“ в сп. „Изкуство и критика“. Но Георги Цанев и други ми казаха, че заглавието подсказва много директно съдържанието и след това го измених.

— Как започнахте работата над романа „Обикновени хора“, къде се породих първият замисъл за него?

— В Първомай през 1922 г. като ученик написах първите страници. Това бяха наброски — опит за повест из живота на Атанас Пинтов. Аз живеех със събитията, които съм описал, и героите, които съм изобразил, ми бяха много близки и при мене писането дойде спонтанно. Но началото претърпя през тези години — петдесет — много редакции и преработки. Сюжетът беше жив, подвижен, нарастваше и се обогатяваше.

— Значи Вашият герой Атанас Пинтов, неговата съдба дава основата на това Ваше мащабно произведение?

— Първоначалният тласък. Изобразявах Пинтов такъв, какъвто е, какъвто го знаех — герой от войните, голям ловец, рибар, често си попиываше, веселяк. Небрежно облечен и почти винаги небръснат. Привличаше ме необикновеният героизъм на тоя човек през войните и неговата феноменална биография. Той идваше у дома през лятото, като убиеше зайци, ни носеше и ги продаваше по 5 лева един заек.

— Значи сте имали лично познатство?

— Аз го потърсих, но не помня как, за какво. Но помня, че един път през лятото пресичаше сухото корито на нашата селска река Мечка. Водата беше хваната за селската воденица и от слънцето дъното беше съвсем сухо. Аз го срещнах точно по средата на коритото на реката. Той се връщаше отнякъде с една манлихера, спряхме и заговорихме. На около двеста разкрача беше кацнала в чакъла една птица рибар. Изглежда, рибарът се беше наял добре и беше застанал в анфас срещу нас. Погледнах го и на шега рекох на Пинтов (неговото истинско име е Атанас Мундев): „Разправят, че си голям стрелец, можеш ли да удариш тоя рибар?“ Той го измери с поглед, много внимателно свали пушката си от рамото, коленичи и се прицели. След секунда се чу изстрел и докато аз да разбера какво става, той ми рече: „Иди го вземи!“ С един куршум беше улучил на място. Това ми е най-силното впечатление от срещата с Пинтов в живота, като изключим срещата, която съм описал в „Обикновени хора“ — разпратата с кмета. В тази сцена няма нищо измислено.

Къщата на Атанас Мундев, или Мундата, както му викаха, беше в село на брега на реката. Той беше на възрастта на баща ми или една-две години помлад, към 1880—1882 г. е бил раждан. Живееше с жена си и имаха двама сина по-малки и една голяма дъщеря. Беше среден на ръст, с рижа брада, изрязан като клин от раменете към краката, много здрав човек физически и много спокоен. Това беше първият герой от тези ранни наброски на моя роман „Обикновени хора“.

— Как избрахте името на героя?

— Понеже е забранено от закона в художествените произведения да се запават истинските имена на прототиповете на героите, го смених. Не съм влагал никакъв умисъл в това. Пинтов като име съм срещнал някъде — по вестниците или в разговори с хора. Нали знаете, Балзак е ходил в гробищата и е избирал имена на своите герои от надгробните плочи.

— А какво стана по-късно с Атанас Мундев?

— Неговата съдба се разви така, както съм го описал в „Обикновени хора“, с малки изменения. Научих, че е починал, когато бях вече в София и работех като журналист. 1932—1934 година вероятно е било, не мога точно да си спомня.

В кафенето на Кредитната кооперация в с. Дебър, над тезгяха, кафеджията беше сложил неговата фотография и тя си стоеше там. Той беше популярен сред хората. В кафенето се продаваха кафе, чай, локум, а имаше отделно, странично помещение, където се продаваха бакалски и други стоки.

Сградата на Кредитната кооперация се намираше в центъра на селото, тя беше двуетажна и беше строена специално за това. На горния етаж се намираха канцелариите. Нея я ръководеше фактически моят бивш учител и бивш колега Димитър Христов, дебърец. Той ме е учил във второ и четвърто отделение. Когато бях в трето, стана Балканската война и той бе мобилизиран. Беше трезвен човек, кротък, контактен и обичаше да работи с хората. Извънредно честен.

Сградата на Кредитната кооперация беше запалена от злосторници. Там временно се помещавах и читалището, в което бях предал 200 мои книги. Казваше се „Пробуда“. Ние — пет-шест души, го възстановихме, тъй като старото беше прекратило своята дейност. Вече не помня тези няколко души, с които се амбицирахме да направим ново читалище в село.

— Каква задача си поставихте при писането на това Ваше крупно произведение, коя тема определи развитието на първоначалния творчески импулс?

— Преди всичко това, което ме ръководеше при писането на книгата, бе динамичното политизиране на българския народ след Първата световна война под влияние на Великата октомврийска социалистическа революция и под организираното ръководство на Българската комунистическа партия. До Първата световна война партията на тесните социалисти беше малка организация, много често широките социалисти имаха много по-голямо влияние. Но благодарение на своята твърда, честна борба срещу буржоазията партията спечели огромна популярност. Тя мереше надалеч и неслучайно в различните краища на страната изпращаше най-доверените свои синове. В Пловдив работеше Васил Коларов — адвокат и организатор, във Видин — Тодор Петров, в Самоков — Борис Хаджисотиров, в Дупница — Коста Петров, в Русе — Александър Атанасов, във Варна — няколко видни партийни функционери начело с Димитър Кондов, в Свищов — Милан Василев, в Бургас — доктор Максимов, във Велико Търново — Никола Габровски, в Шумен — Еню Марковски. Това бяха все стожери на партията, пуснали дълбоки корени сред широките народни маси, след Първата световна война нашите хора се пребориха даже със Земеделския съюз, чието влияние и въздействие тогава беше голямо.

Мога да кажа, че „Обикновени хора“ е роман — летопис на борбите на партията и народа в периода на най-напрегнатото тридесетилетие от нашата нова национална история, в който летопис фактите и събитията съм се опитал да пресъздам чрез цяла галерия от образи — чрез представителите на всички слоеве от нашето общество.

— Кой е централният герой на произведението, кой образ Ви е най-близък в романа?

— От образите в романа най ми е близък и скъп образът на Станка Тошаврова. Чрез нея исках да покажа как една селска жена расте с политическия растеж на народа. Тя става активна ятачка и помощничка на своя съпруг и на своите

синове — всички те са верни борци на партията, без да са ръководители. Нейният син Иван загива в полицията, осъден на смърт и екзекутиран, дъщеря ѝ Лика загива като партизаника, мъжът ѝ умира при побой в полицията, другият от синовете ѝ е политзатворник.

В този роман обичам и Атанас Пинтов, за когото вече разказах. Близък ми е и образът на Спас Илков, негов първообраз е Спилко Тенев Спилков от Борисовград, сега Първомай.

Изпъкват и някои отрицателни герои — бих споменал Касаветов — бивш министър на правосъдието, Йордан Качаков. . .

— Другарю Караславов, а как използвахте документалния материал за обрисовката на образите, кои от Вашите герои в романа имат прототипове? Когато описвате семейство Тошаврови, имахте ли пред вид конкретно семейство, взаимоотношенията в него, съдбите на отделните му членове? Какъв автентичен материал включвате още в първата част на „Обикновени хора“?

— Семейство Тошаврови — това е моето семейство — баща ми, майка ми. . . Разбира се, образите не се покриват изцяло. Взел съм черти от характера на баща ми, разкрил съм неговото битие на среден селянин, социалното му положение, но в романа всичко това е използвано с оглед на художественото пресъздаване на събитията, а не като буквално описване на жизнени случки. У Кръстевица има съвсем бледи шрихи от образа на майка ми, иначе в живота тя беше съвсем друга.

— А как избрахте името на семейството?

— Фамилията Тошаврови ли? В нашия край има такива фамилии. На Тодоровците винаги викаха Тошо, Тошавра. И оттам идва това фамилно име.

— А откъде дойде името на Въкрил, което толкова рядко се среща и може да се каже, че е непознато за повечето български краища?

— И в нашето село го няма. Най-оригиналните имена в Дебър са Игнат и Примо, иначе се срещат имена като Стоян, Иван, Петко, Димитър, Слав, Цветан, Георги. В с. Драгойново имах приятел Въкрил, мой връстник. Много добър ловец. Чепат, но много честен човек, от него имам много писма. Жив и здрав е и сега. Скоро ми идва на гости Руси Димитров, който, както знаете, е от същото село, и аз го попитах за Въкрил. Каза ми, че е добре, говорихме за него.

— А този Ваш приятел ли е прототипът на Вашия герой?

— Не, не бих казал.

— Тъй като в семейство Тошаврови изобразявате Вашето семейство, другарю Караславов, може ли да се сметне тогава, че чрез образа на Станка вие сте разкрили някои свои виждания, свои впечатления и преживявания? Бихте ли казали като Флобер: „Бовари — това съм аз!“, когато говорите за Станка?

— Не, в никакъв случай. Станка е преди всичко жена, а аз съм мъж. И чрез нейния образ аз давам израстването на жената, с характерното ѝ положение в семейството, в обществото. Такава е моята идея.

— Това обяснява и първенстващото положение на нейния образ в романа. А как определихте нейното име?

— Откъде дойде името на героинята? Станка е много типично нашенско име, възпята е в много народни песни, имаме го и в нашия род и аз го взех за име на лавната героиня на „Обикновени хора“, като смятах, че то напълно покрива емната представа за образа на героинята, която израства в една социално-итова панорама на националния живот.

Имам обаче конкретен образ, от който съм взел отделни черти, основното описание на Станка. Но съм взел отделни черти в нейния характер, такъв, какъвто той е описан в романа, и от други жени. Например поводът да опиша участието на Станка в една първомайска манифестация дойде от участието на една наша съседка в Дебър, която беше одумвана от цялото село. Този процес на полити-

зирането на селския човек беше особено интересен при жените, които излизаха от патриархалнобитовите взаимоотношения и навлизаха с едно дейно обществено чувство и съзнание в големите събития на времето.

Избягвам да Ви кажа конкретното име както на Станка, така и на други от своите герои, защото съм имал големи разпръвки с роднините на някои от изображенията от мене герои, особено отрицателните.

А и, както Ви казах, аз винаги обогатявам отделния образ, изменям го. Така например Киро Тошавров е събирателен образ. Начо Кидеров отчасти се покрива с образа на Яньо Гогов, който беше околийски началник в земеделско време.

— Както стана ясно, Въкрил няма прототип, другарю Караславов? А някои от другите Ви герои?

— Въкрил е събирателен образ. Много от моите наблюдения в комунистическото движение (при разни акции) съм събрал в редица от неговите преживявания. Спас Илков, по-рано Ви казах, че се покрива с образа на Спилко Тенев Спилков, който много добре съм запомнил. Аз, като писах романа, използвах и неговия дневник, който се пази у дъщеря му. Имам и снимката му горе в архива си.

Но и при конкретните, живи образи, които описвам после като художествени, аз променям отделни моменти, отделни черти с оглед на убедителното художествено въздействие. Пинтата умря от рана, но не поради участие в манифестация. В моя разказ аз съм пренесъл впечатления от манифестации в Чирпан, Стара Загора, при които загинаха наши хора.

През годините, през които писах „Обикновени хора“, аз трябваше да направя многобройни справки и изследвания. Прегледах цялата наша преса от 1912 до 1925 г., разпитах около петстотин души свидетели на събитията или участници в тях. Не исках да допускам никакви произволни тълкувания на време и събития, които се познават от хора, които още са живи. Даже направих справки за метеорологичните условия. Аз описвах сложни обществено-политически и икономически процеси, тук въображението не помага. За да бъде верен, точен, трябваше да познавам подробно всичко. Затова съм изписал десетки бележници с цифри и факти. През 1914 г. една кофа пшеница струваше два лева, а през 1922 г. — двеста лева! — такива подробности ми бяха нужни, за да се усети атмосферата на времето.

— Защо избрахте документалния път на изграждане на романа? Не се ли страхувахте, че това би накърнило художествената му страна, хроникрирането на събитията не Ви ли плашеше при разгръщането на голямото обществено-историческо платно на времето?

— В този роман аз не можех да избягна фактическата страна. Едно, защото аз съм участвувал във всички описани събития, преживяванията са ми много близки и, друго, защото романът отразява исторически моменти и аз сметнах, че не трябва да изопачавам станалите действия — факти и ситуации, когато действителността ми ги предлага със своите герои, с техните борби и конфликти в развитието на нашето общество. Че аз съм бил на прав път, показва и фактът, това вече мога да го подчертая, че романът се посрещна от многобройните ми читатели с голям интерес и вълнение.

Романът „Обикновени хора“ излиза в продължение на 25 години в отделни части, но при появяването на тях отделни части, поради различни причини, аз нямах ясна представа за отношението към тях от страна на читателската маса. Едва когато романът излезе сега в три големи тома и в един сравнително огромен тираж — 20 хиляди екземпляра, и при една висока цена — над 10 лева, и буквално беше разграбен, аз окончателно се уверих, че този роман, наречен епопея на три десетилетия, е замислен и написан сполучливо.

Тук искам да добавя и това, което съм казвал и друг път. „Обикновени хора“ е роман-хроника на събитията, на важни моменти от най-новата ни история, но като художествена творба той отразява човешки съдби и преживявания, сложни взаимоотношения и конфликти, пресъздадени в стремежа да се изрази тяхната пълнота и неповторимост.

— Как станяхте автор и на произведения за деца и юноши, кое даде подтик за създаване на книгите Ви за младите читатели?

— Детски писател аз станах, без това да го осъзная, когато ме назначиха за учител в с. Дебър през учебната 1924/25 година. Аз взех първо отделение, и то главно защото се скарахме с двама учители — реакционери, които от своите отделения извадиха всички изоставащи ученици, като ги обявиха за „безнадеждни случаи“. Това правеше около 50% от всички ученици, а според педагогиката само 8 на хиляда са неразвитите умствено деца. И така в моя клас за I отделение от 32 души само 6 бяха записани за първи път. Реших да докажа, че тези деца могат успешно да завършат първо отделение. Упорито полагах всички усилия, вече съм Ви разказвал за моите патила като учител.

Тогаваш имаше една дисциплина предметно обучение. В часовете, които й се отделяха, учениците трябваше да разказват случки от живота, приказки. Избягнах шаблона, най-напред аз почнах да разказвам приказки или малки разказчета. Казвам им например — в сряда по предметно обучение ще говорим за петела. Питам всички — имате ли петли? Отговаряха ми хорово: Да-а-а-а. Тогаваш аз им обяснявах: Ще го разгледате и ще ми кажете за него това, което сте видели. Идва срядата, влизам в класа и гледам — на масата стои жив петел. Похвалих ги, беше наистина интересно. А когато им казах за магарето, те се престараха. Влизам в стаята и гледам — едно магаре!

На учениците си разказах приказката „Учените мишки“, която излезе през 1935 г. в отделна книжка и това е първата ми книга за деца. Понеже в своята творческа работа аз дойдох до заключението, че децата — това са бъдещите наши читатели и граждани и трябва да се учат и възпитават сериозно, продължих да печатам за деца. Издадох и други книжки с разказчета: „Победители“, след това „Пилето със златната перушина“, „Крилатият Данко“, „Чудна свирка“, „Заешки планове“, романа за деца „На село“.

Когато написах тези книги, видях колко благодарна аудитория са децата и затова бях така вдъхновен да напиша творби като „Орлов камък“ и „Ленко“. Това е пътят, по който стигнах и до творчеството си за младите читатели.

— Другарю Караславов, прави впечатление, че във Вашето творчество липсва историческата тематика с изключение може би на романа за юноши „Орлов камък“.

— И на повестта ми „Освобождение“.

— Да. Бихте ли обяснили защо не сте писали исторически произведения?

— Трябва да призная, че историческата проблематика като автор не ме е вълнувала. Книгите, които четях на историческа тема, не ми харесваха, тъй като виждах как авторите си измислят. Редица подробности и детайли ми звучаха неправдоподобно. И това също ме отклоняваше от тази тематика. Едно сериозно произведение с исторически сюжет през ония години беше романът на Стоян Загорчинов „Ден последен, ден господен“. Но повечето от останалите автори, които пишеха исторически книги, не успяха да създадат нещо трайно и високохудожествено.

След като издадох „Снаха“, веднъж ме срещна Петър Карапетров и ми каза: „Прати ми своя роман, пък аз ще пратя с едно хамалче моите съчинения.“

— А кои бяха мотивите да напишете „Орлов камък“? Как се роди това Ваше популярно, особено сред младите читатели, произведение?

— Подбудите, които ме накараха да напиша „Орлов камък“, бяха израз на моята реакция срещу хвалебствията, които някои наши писатели и журналисти

отпращах към Кобургската династия. Тази продажна дейност дълбоко ме възмушаваше и аз търсех начин как да реагирам. И за да мине през цензурата моята книга, аз отнесх сюжета към робовладелския строй. Премахнах легендарното в чертите на моите герои и ги превърнах в борци за освобождение на трудовите хора от Родопския край.

— Защо избрахте за сюжет именно легендата за Орфей?

— Синът ми беше на гости при майка ми и баща ми в Дебър. Тъй като майка ми трябваше да отиде на Нареченските бани, те отидоха там, като заведоха и Слав. По едно време баща ми ме извика, че Слав се бил тежко разболял. Аз веднага заминах за Нареченските бани и когато пристигнах там с файтона, видях го на улицата да си играе с другите мои племенници — Слав и Георги, синовете на брат ми Христо. Това беше голяма радост за мене, а така също и за жена ми.

Аз заведох трите момчета на разходка в околностите на Наречен, където родопският пейзаж е много хубав. Попаднахме в едно деренце с малка баричка, а високо над него имаше скала с орлови дупки и гнезда. Децата ме попитаха какви са тези дупки и аз им обясних. Тогава моят племенник Георги извика: „Значи това е орлов камък!“ На мен това ми хареса — орлов камък. Това беше първият подтик, а след това обмислях дълго сюжета, героите...

Това стана през август 1939 г. Помня много добре, че когато си тръгнах от Наречен, по радиото съобщаваха за започването на Втората световна война.

Като се върнах в София, продължих да работя върху „Орлов камък“. Отнасянето на сюжета към робовладелския строй беше свързано и с цензурни съображения. Цензурата беше станала много подозрителна и активна. Даже по едно време забраниха да се пише и за хайдутството, тъй като смятаха, че се подразбирало партизанското движение в тая тематика.

Към края на 1942 г. предадох ръкописа на младия издател Трайчо Доброславски. Започна подготовката за печатане на книгата и това се проточи и през следващата година, започнаха бомбардировките, особено силна беше бомбардировката на 10 януари 1944 г. Печатницата беше разрушена и започна евакуирането ѝ. И моят роман се появи едва през 1946 г. в тираж десет хиляди. Образите на Орфей и Евридика бяха открити от младите читатели и аз получих много писма.

— Другарю Караславов, искам да Ви попитам, грижехте ли се за оформлението на книгите си, за тяхното илюстриране?

— При първите ми книги това просто се налагаше, а след това не.

— А кой ги коригираше?

— Всички съм коригирал сам. Само новото тритомно издание на „Обикновени хора“ аз не можах да коригирам, а това направи Димитър Добрев, чиято добросъвестна работа познавам много добре.

Сега подготвям ново единадесеттомно издание на моите избрани съчинения, като редактор ще бъде Симеон Султанов. Първият том ще бъде съставен от разкази, във втори, трети и четвърти том ще влязат моите повести, в том пети включвам романи, а в том шести — „Близки и познати“, в том седми — „Срещи и разговори с Никола Вапцаров“, „Срещи и разговори с Георги Димитров“, литературно-критическия очерк за Христо Смирненски, в осми том включвам репортажи, в девети и десети том ще включа пиесите си, а в том единадесети — студии за братя Миладинови, Любен Каравелов, Иван Вазов, Христо Ботев, Христо Смирненски, Елин Пелин, Никола Вапцаров и Цани Гинчев. Общо в тези единадесет тома ще влязат около 4000 страници. От първото издаване на моите Избрани съчинения на издателство „Народна култура“ през 1956 г. отпадат част от разказите, фейлетоните, а така също репортажите и пътеписите. Също така в тези единадесет тома няма да бъде включен романът ми „Обикновени хора“, тъй като той излезе в три тома в отделно издание.